

מדיניות ההשכלה הגבוהה של ישראל 2000-2023: פוליטיזציה, מדע וחברה

עמי וולנסקי

מאגנס, 2024. 417 עמודים

סוקר: ניר ימיני⁷

מערכת ההשכלה הגבוהה בישראל עברה מאז הקמתה טלטלות שהשפיעו על אופייה, על יחסי הכוחות בתוכה, ועל תפקידה החברתי. כאשר נודע לי שפרופ' עמי וולנסקי הוציא ספר חדש, הזדחתי להזמין עותק של ספרו, **מדיניות ההשכלה הגבוהה של ישראל 2000-2023: פוליטיזציה, מדע וחברה**. הספר מתאר את ההיסטוריה הקרובה הזו דרך חמש תמות מרכזיות: המשבר החריף בראשית שנות האלפיים, שכונה "העשור האבוד"; המדיניות לשילוב חרדים וערבים במערכת האקדמית; הניסיונות לבלום את היחלשותם של מדעי הרוח והחברה; תהליכי הפוליטיזציה המתגברים שביב קבלת החלטות רגולטוריות והקמת מוסדות חדשים; והמעבר להוראה וללמידה במתכונות דיגיטליות.

וולנסקי אינו מסתפק בהצגת ממצאים תיאוריים. הוא מתאר את המערכת כזירה רבת-שחקנים, שבה המדינה, המועצה להשכלה גבוהה ו-ות"ת, לצד המוסדות, הפוליטיקאים והציבור הרחב, נאבקים על עיצוב כללי המשחק. להשכלה הגבוהה חשיבות בחיזוק החוסן החברתי והכלכלי בישראל: שילוב חרדים וערבים מוצג כאתגר חברתי ותרבותי עקב שיעורי ההשתלבות הנמוכים שלהם, ואילו היחלשות מדעי הרוח והחברה מוצבת כסוגיה קריטית לעתידה של הדמוקרטיה הישראלית. ניתוח זה נשור בביקורת חריפה על תהליכי פוליטיזציה ועל מעורבות המחוקק במבנה המערכת ובאופייה. בכך, הספר משלים את ספרו הקודם של וולנסקי, **אקדמיה בסביבה משתנה** (2005), ומציע קריאה מקיפה ועדכנית של שני עשורים רוויי תמורות, אשר במהלכם ההשכלה הגבוהה בישראל הפכה לזירה פוליטית, ציבורית וחברתית, לא פחות מאשר מוסד ידע.

⁷ דוקטורנט במחלקה למינהל עסקים, אוניברסיטת בן-גוריון בנגב. מחקרו עוסק ביחסי תחרות ושיתוף פעולה בין מוסדות ההשכלה הגבוהה בישראל

סקירה זו תציג את עיקרי התרומות של הספר, תבחן את נקודות החוזק שלו, תעמוד על השלכותיו האפשריות על המדיניות החברתית והחינוכית בישראל, ותציע רעיונות לעריכת מחקרים ולספרים נוספים בעניין ההשכלה הגבוהה בישראל.

התמה הראשונה שהספר עוסק בה נוגעת במשבר החריף של ראשית שנות האלפיים, שכונה "העשור האבוד". בתקופה זו התמודדה המערכת עם ירידה ניכרת בתקציבים ועם קיפאון במדיניות, ואלה פגעו באיכות ההוראה והמחקר. וולנסקי מתאר כיצד התערבות הממשלה וניסיונות רפורמה לא הצליחו להניב שינוי מבני עמוק, על אף חקיקות שונות ופעולות נקודתיות.

התמה השנייה בוחנת את עבודתן של ועדות המומחים להערכת תחומי הדעת, שנועדו להציב סטנדרטים אקדמיים חדשים ולחזק את מעמדם של מדעי הרוח והחברה. דוחות הוועדות חשפו מגמות של היחלשות והצטמצמות בתחומים אלה, ואף עוררו ויכוחים על מקומן של דיסציפלינות מסוימות בעידן טכנולוגי וכלכלי משתנה.

התמה השלישית מתמקדת במדיניות שילובן של אוכלוסיות מודרות – חרדים וערבים – בהשכלה הגבוהה. וולנסקי מתאר את המאמץ הממשלתי להרחבת הנגישות ולהענקת תמריצים למוסדות, לצד החסמים התרבותיים והחברתיים שנתרו משמעותיים. הוא מצביע על הפער בין הצהרות המדיניות לבין יישומן בפועל, וממחיש את ההשפעה המוגבלת של צעדים אלו על שיעורי השתלבות הסטודנטים מקבוצות אלה.

התמה הרביעית עניינה תהליכי הפוליטיזציה של ההשכלה הגבוהה, ובמיוחד המחלוקות על הקמת אוניברסיטת אריאל ועל היוזמה לאוניברסיטה פרטית ראשונה בישראל. הספר מדגים כיצד שיקולים פוליטיים חרגו אל מעבר לדיונים מקצועיים והשפיעו במישורן על מפת המוסדות ועל חלוקת המשאבים.

לבסוף, התמה החמישית מתייחסת לשינויים העמוקים בלמידה ובהוראה בעידן הדיגיטלי. וולנסקי מראה כיצד כניסת טכנולוגיות חדשות, הרחבת השימוש בלמידה מרחוק והקשרים לשוק העבודה יצרו אתגרים חדשים – הן לסגל הן לסטודנטים.

ספרו של וולנסקי מצטרף למסורת מחקר ענפה הבוחנת את יחסי הגומלין בין מדיניות ציבורית לבין השכלה גבוהה, אולם הוא ייחודי בהיקפו ובמיקודו בישראל. כבר בספרו הקודם הניח המחבר תשתית להבנת השפעתם של שינויים כלכליים, פוליטיים וחברתיים על האקדמיה המקומית. הספר הנוכחי משלים את התמונה באמצעות סקירה שיטתית של יותר משני עשורים רצופי משברים ותמורות.

בהקשר הישראלי, הספר ממלא חלל במחקר ופורס יריעה רחבה המתמודדת עם סוגיות של נגישות, משילות, פוליטיזציה ושינוי תרבותי. בהקשר הבין-לאומי, הספר משתלב בדיון רחב יותר על מגמות של פוליטיזציה בהשכלה הגבוהה, שהודגשו בעשורים האחרונים בארצות הברית ובאירופה. וולנסקי מצביע על ייחודיות ההקשר הישראלי, שבו שאלות של זהות, דת, ביטחון ולאומיות משתלבות באופן הדוק במדיניות ההשכלה הגבוהה בישראל – וזו נקודת החוזק העיקרית של הספר.

השילוב בין תיאור היסטורי לבין דיון במדיניות עכשווית מאפשר לקורא להבין לא רק את השתלשלות האירועים, אלא גם את ההיגיון שמאחוריהם ואת משמעותם החברתית. שימוש הנרחב של המחבר בדוחות ועדות, במסמכי מדיניות ובנתונים סטטיסטיים מעניק לספר עומק והבנה ניכרים, במיוחד אם הקורא רואה עצמו כחוקר אינטרדיסציפלינרי. חוקרים אחרים, אשר מעדיפים להעמיק בחקר ההשכלה הגבוהה מזווית מבט הממוקדת בחינוך בלבד, עלולים לראות בכך חיסרון.

מכאן עולה הרלוונטיות של הספר לקהלים מגוונים: חוקרים בתחומי מדיניות ציבורית וחינוך, רווחה, אנשי סגל אקדמי, קובעי מדיניות, וגם סטודנטים המעוניינים להבין את הזירה שהם פועלים בה, ימצאו עניין רב בספר.

תרומתו של הספר מתבטאת בכך שהוא מדגיש את החשיבות שבהבנת יחסי הכוחות בין הממשלה, ות"ת, מל"ג והמוסדות האקדמיים, ומספק תובנות על אופן פעולתם של מנגנוני רגולציה וקבלת החלטות. מבחינת קובעי מדיניות, הספר מציע נקודת מבט ביקורתית על יישום רפורמות, על האופן שבו שיקולים פוליטיים משפיעים על חלוקת המשאבים, ועל המתח המתמיד בין עצמאות אקדמית לבין פיקוח ציבורי.

הספר מהווה תשתית מצוינת לכל המתעניינים בחקר ההשכלה הגבוהה בישראל, ותופס מקום של כבוד בארון הספרים העוסקים בתחום אחד בצורה מעמיקה ובהקשרים חברתיים רחבים יותר. הנחתי את ספרו של וולנסקי לצד "ספרי יסוד אקדמיים" אחרים שכבר מצויים בספרייתי בתחומי הכלכלה, המשפטים, התקשורת ומינהל העסקים. ספר זה ניצב בנאון לצד שורה של ספרים אחרים החולקים שני עקרונות מרכזיים: האחד – כאשר אתה מסיים לקרוא אותם, אתה נותר עם יותר שאלות מתשובות. האחר – אי-אפשר שלא לתהות על הקשרים המולטידיסציפלינריים שביניהם: כיצד מסמכי המל"ג (מדיניות ורגולציה) משפיעים על שיתוף פעולה ותחרות בין המוסדות (אסטרטגיה)? אילו מסרים תקשורתיים מפיצים המוסדות באתריהם (תקשורת שיווקית) בהקשר של שיתוף פעולה ותחרות (ניהול)? ועוד

קשרים רבים אחרים בין תחומי דעת שונים ומגוונים. על שאלות אלו ואחרות נצטרך להשיב אנו, החוקרים הנמצאים בתחילת דרכם במחקר, בעוד אנו נשענים על כתפי נפילים כפרופ' עמי וולנסקי.

ספרו של וולנסקי ממחיש כי במקום לשמש מנוף לשוויון הזדמנויות, מערכת ההשכלה הגבוהה מתקשה לקבוע את סדר היום המדעי שמטרתו גילוי ידע מדעי והפצתו בישראל ובעולם, והיא משקפת לחצים חברתיים, גיאוגרפיים ותרבותיים. מדיניות ההשכלה הגבוהה – על החלטותיה, מנגנוניה והכוחות הפוליטיים הפועלים בה – הופכת ממערכת ציבורית המכוונת לקידום ידע וחשיבה ביקורתית, למערכת מאוימת ומתגוננת הנתונה ללחצים חברתיים, פוליטיים ואחרים, וכפופה לשיקולי שוק ומסחור. תופעה זו מזמינה חשיבה מחודשת על אחריות המדינה בכלל, והממשלה בפרט, כלפי האקדמיה, ועל תפקידה של ההשכלה הגבוהה בעיצובה של חברה דמוקרטית, שוויונית ומכילה יותר.